

Samlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur

Årgång 143 2022

I distribution:

Eddy.se

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda H. Rugg

Berlin: Stefanie von Schnurbein

Göteborg: Åsa Arping

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Torbjörn Forslid

München: Joachim Schiedermaier

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anna Albrektson, Thomas Götselius

Tartu: Daniel Sävborg

Umeå: Maria Jönsson

Uppsala: Torsten Pettersson

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Niclas Johansson (uppsatser) och Karl Berglund (recensioner)

Biträdande redaktör: Marcus Axelsson

Inlagans typografi: Anders Svedin

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2023 och för recensioner 1 september 2023. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978–91–87666–42–1

ISSN 0348–6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2023

ratur”, utan ska kanske förstås som endast ”litteratur”. Ur ett översättningsvetenskapligt perspektiv anses en sådan uppdelningen förlegad.

Avslutningsvis använder sig Hedberg av översättningssociologiska teorier vad gäller översättningsflöden, men han hade också tjänat på att anlägga ett bredare översättningssociologiskt perspektiv vad gäller redovisningen av översättarna, närmare bestämt från den gren av översättningssociologin som Andrew Chesterman kallar ”översättarnas sociologi”. Det är framför allt två saker som slår mig när jag läser Hedbergs redogörelse av de svensk-franska översättarna. För det första är det ur ett översättningsvetenskapligt perspektiv anmärkningsvärt att av de tolv översättare som valts ut – och som diskuterats ovan går det inte att säga om de är representativa eller ej – har fem svenska som modersmål. Dessa översättare översätter alltså *från* sina modersmål och inte *till*, vilket är vad som generellt sett är brukligt. Här skulle åtminstone denna läsare väldigt gärna vilja veta om det är representativt för översättarna av studiens material som helhet. I så fall – vad kan det bero på? Man kan också fråga sig vad detta har fått för följderna rent textuellt i översättningarna – och i förlängningen: hur svensk skönlitteratur har tagits emot i Frankrike. Detta är ingenting som kommenteras av Hedberg. Ingen av de tolv översättarna tycks heller ha gått en översättarutbildning, men det nämns eller problematiseras inte. Beror det på att det inte finns översättarutbildningar för svenska eller andra skandinaviska språk? Vad säger dessa saker om svenskans semi-perifera position? För det andra är ytterligare en slående aspekt att översättare översätter i par, särskilt på senare tid. Är detta något som är typiskt för svenska-franska översättare eller finns motsvarande fenomen för andra källspråk? Har det att göra med en del av översättarna har svenska som modersmål eller finns andra anledningar? Hedberg benämner de yngre översättarna som ”professionella”, men vad denna professionalitet består i nämns ej. Personligen skulle jag säga att frekvent översättning i par är ett uttryck för ett fält som inte är helt igenom professionaliserat. Här hade man som läsare också velat veta lite om arvoderingsystemet i Frankrike. Är det, likt i Sverige, en engångssumma som betalas ut eller finns ett royaltysystem? Finns någon motsvarighet till bibliotekersättning? Helt enkelt: vad finns det för möjligheter att försörja sig på (svensk) översättning i Frankrike? I beskrivningen av översättarna hade Hedberg kunnat få draghjälp av översättningssociologer och -historiker som Rakefet

Sela-Sheffy (som skrivit om översättare som ”kulturella ambassadörer” på ett sätt som verkar överensstämma med några av Hedbergs översättare), Outi Paloposki (som har skrivit om professionalisering av översättare i ett historiskt perspektiv) eller Isabelle Kalinowski (som har undersökt översättare i Frankrike). Även Héléne Buzelins etnografiska studie om hur bidrag fördelas till översatt litteratur vid Centre National du Livre (CNL) hade varit högrelevant när Hedberg diskuterar CNL:s betydelse för översatt litteratur.

Vad gäller formalia reagerar jag på några saker som eventuellt är ämnesspecifika. Ett exempel är att figurerna (29 till antalet) inte introduceras i löptexten, vilket stundtals gör det svårt att hänga med i resonemanget. Ett annat exempel, som påverkar läsningen, är att en del begrepp markeras genom efterföljande parenteser och citattecken. Jag ser ingen röd tråd i vilka begrepp som förtjänar efterföljande parentes och vilka som inte gör det. I vissa fall går det till överdrift, när begrepp som får antas vara etablerade också förklaras, som i det här exemplet: ”Globalisering anses också hota den kulturella mångfalden (”cultural diversity”), en föreställning som hos Sapiro framstår som särskilt stark inom den franska bokmarknaden” (13). Utöver detta finns några randanmärkningar. Maury saknas i figur 12. Det är oklart om det är tio eller tolv betydelsefulla översättare. Yvonne Lindqvists efternamn är felstavat i Författarpresentationen.

Trots några metodologiska och teoretiska frågetecken på olika nivåer har *Ord från norr* som sagt många förtjänster. Hedberg har diskuterat de svensk-franska förbindelserna i förhållande till ett världslitteraturteoretiskt ramverk på ett nydanande sätt med många nya intressanta resultat. Genom att kombinera olika sorters material (bibliografin, arkivmaterial, intervjuer) har han lyckats ge en både bred och fördjupad bild av hur svenska översättningar finner sin plats i Frankrike. Nu finns bara en fråga kvar: Kommer den på franska?

Elin Svahn

Kristin Järvstad, *Under beredskap och krig. Nation, kön, främlingskap och våld hos svenska kvinnliga 1940-talsförfattare*. Makadam. Stockholm 2022.

Svenska beredskapsromaner under andra världskriget i stil med Vilhelm Mobergs *Rid i natt* (1941) beskriver ståndaktiga karlar som kämpar för huma-

nism och frihet vid en tid när Europa stod i brand. Andra manliga författare som Eyvind Johnson och Pär Lagerkvist ställde också upp för att gjuta motstånd och mod i befolkningen och har därför förärats plats i litteraturhistoriekrivningar och forskning. Genren har dock uteslutande betraktats med maskulina förtecken.

Det har nu blivit dags att lyfta fram även tidens kvinnliga författare som bidragit till genrens form och innehåll. Kristin Järvstad, litteraturvetare och biträdande professor i genusvetenskap, ger i sin bok *Under beredskap och krig* en välkommen insats för grundforskningen. Hon lyfter här fram bortglömda texter som med istället feminina konnotationer fokuserar krig och beredskap, och med dessa nya röster fördjupas och förskjuts den tidigare bilden av det litterära 1940-talet i vissa avseenden. "Tyskjäntor", kvinnliga pacifister och mördare får komma till tals och deras utsagor gestaltar hemmafronten snarare än krigsfronten. De kvinnliga författarnas beredskapsromaner komplicerar vidare frågan om männens krig och våld, liksom den nationsdefinition som innefattar vissa men utesluter andra.

Insamlingen av textmaterialet har framförallt skett genom att Järvstad gått igenom *Svensk bokhandelstidning*, som veckovis redovisat svensk literaturutgivning under 1940-talet. Ett styvt jobb, således, vilket så småningom lett fram till ett urval av tjugotalet verk som fokuseras i studien, vid sidan av illustrativa och kompletterande utblickar även mot andra verk. Analysens raster lyfter framförallt aspekter av genus och etnicitet genom ett tematiskt upplägg fördelat i bokens fem kapitel.

Det första analyskapitlet handlar om nationen och hur den tecknas i relation till genus och svenskhet. Huvudverken inom detta tema är fem romaner: Gertrud Liljas *Ovädret drar förbi* (1944), Märta Leijons *De nya ögonen* (1942), Gunnel Nybloms *Något måste vi våga* (1944), Kerstin Tibells *Vanlig historia* (1944) och Linda Larssons *Kurirplan nödländar* (1945). Lilja, en uppskattad författare i sin samtid, inleder sin beredskapsroman med krigets början och den slutar 1942 när Sverige mobiliserar och de inkallade ungdomarna känner sig manade att försvara sitt land och "den nordiska typen", trots att nationen ännu inte är indraget i omvärldens stridigheter. Hemlandet kopplas till nationella värden som frihet och hembygd med feminina förtecken, och det blir någonting värt att försvara. Den "genuina" svenskheten utvecklas vidare i Leijons och Nybloms romaner, men som delad i

två – landsbygd och stad, där urbana människor till skillnad från bönder ter sig tämligen ignoranta gentemot krigets konsekvenser. De kvinnliga huvudpersonerna från staden ger sig dock ut på landet för att göra en insats, vilket inte skildras okritiskt. Tibell skildrar i sin tur kvinnor med militära uppgifter som luftbevakning vilka i samtiden fick pejorativa benämningar som "tornsvalor", medan bilkåristerna till exempel kunde kallas "sothöns" och "pin-uppor". I romanen konstaterar en äldre lantbrukare, granne med flygförläggningen: "Han tyckte inte om luftbevakarenskorerna" (40). Den erotiska aspekten ryms dock också, men ur de kvinnliga romangestaltarnas perspektiv. Kvinnoförläggningens chef ställer sig förstående inför att "karlar är så begivna på ungdom" eftersom unga flickor är "sötare" än äldre, men hon påpekar frimodigt att det gäller unga gossar likaså: tänk bara på gymnasister "så ska ni få se på vackra pojkar!" (42). Avslutningsvis handlar även Larssons roman om en kvinnlig luftbevakare, men *Kurirplan nödländar* är snarare en thriller än en regelrätt beredskapsroman där hon jagar den okände inkräktare som hotar nationen.

I Järvstads andra kapitel analyseras romaner som är mer kritiska mot nationen och som önskar att Sveriges neutralitet ersattes av ett tydligare ställningstagande gentemot tyskarna, i synnerhet när grannländerna ockuperats. Detta gestaltas till exempel i Gurli Hertzman-Ericsons *En hand i min* (1943), Ingegerd Stadeners *Kvarnlyckan* (1944), Birgit Key-Åbergs *Jubla, du ofrukt samma...* (1945) och Elsa af Trolles *Vita satan* (1948), som skildrar finska vinterkriget. Dessa romaner trycker på den så kallade nordismen där uppfattningen om en delad kultursfär förutsätts skapa en särskild lojalitet mellan de nordiska grannländerna och de flyktingar som når Sverige.

Transnationell tematik blir sedan det tredje kapitlets fokus, där judeförföljelse och främlingskap blir bärande motiv. Här riktar romanerna återigen kritiska blickar mot Sverige, specifikt svenskarnas antisemitism, som i Margareta Subers *Vänd ditt ansikte till mig* (1942), Greta von Schoultz *Kalla honom Viktor!* (1943), Gurli Hertzman-Ericsons *Hjälteglorian* (1950) och Marika Stiernstedts *Banketten* (1947). Under de första decennierna av 1900-talet var Sveriges invandringspolitik restriktiv i syfte att bevara den "svenska folkstammen". Antalet judiska flyktingar ökade under 1930-talet, men trots förföljelserna i framförallt Tyskland efter 1933 argumenterar svenska myndigheter för en fortsatt restriktiv invandringspolitik och flyktingmottagande.

”Ras” utgör en statistisk indelningskategori fram till 1943, och utan en assimilerad bakgrund i Sverige uppfattas den judiska gruppen av flyktingar därför som ”invasion” av hotfulla främlingar utifrån, påpekar Järvstad.

Efter ockupationen av Norge och Danmark får den nordism som diskuterats i bokens tidigare kapitel en viss inverkan, men så småningom när fångar från koncentrationsläger ska undsättas är det fortfarande de med nordiskt medborgarskap som prioriteras. Margareta Suber tar i sin roman ett transnationellt grepp kring frågan om judiskhet. Huvudpersonen slits av Sveriges och omvärldens antisemitism vilket mot slutet leder till att han begår självmord. I Hertzman-Ericsons *Hjälteglorian* möter läsaren också en judisk familj i Sverige, dit de har flytt efter kriget. Här skildras svenskarnas snöda och missunnsamma inställning, vilken framträder i mycket ofördelaktig dager. *Hjälteglorian* publicerades efter andra världskrigets slut, liksom Marika Stiernstedts *Banketten*, och båda utgör unika exempel eftersom de bryter de svenska litterära gestaltningarnas tystnad kring tiden efter koncentrationslägren. I *Banketten* är dock huvudpersonen en politisk koncentrationslägerfånge, inte judisk, men liksom övriga romaner som analyseras i kapitlet visar Stiernstedts på behovet av transnationell beredskap. Behovet av nationell beredskap är också slående, då romanerna visar att personer med judiskt påbrå inte inkluderas i det svenska samhället.

I Järvstads fjärde kapitel studeras ockupationsromaner, det vill säga de som utspelas i ett faktiskt eller anonymiserat ockuperat land. Huvudtexterna utgörs av Carin Fischer-Hugnes *Ditt folk är icke mitt* (1943), Marika Stiernstedts *Attentat i Paris* (1942) och *Indiansommar 39* (1944), Irja Browallius’ *Mot gryningen* (1943) och Margit Söderholms *Dit du går* (1946). Här diskuteras den ideologiske fienden, antingen tysk eller av inhemsk Quislingkaraktär. I Söderholms och Fischer-Hugnes romaner är ”tysketösen” huvudpersonen och drabbas av den typiskt genuskodade bestraffning som innebär att de lynchas och får håret avrakat. Det blir tydligt att det handlar om ett slags sexualiserat våld där hårets avlägsnande får erotiska dimensioner. I Söderholms roman romantiseras dock relationen till den tyske officeren, och ett lyckligt slut mellan dem anas trots att båda interneras efter krigsslutet. Hos Fischer-Hugne, däremot, har kärleksparet mötts före kriget men tar avstånd från varandra när det är ett faktum. Det tyska ubåtsbefälet anländer då till det ockuperade Norge, där huvudpersonen bor,

och de tidigare älskande bryter med varandra. Ett liknande skeende utspelas i Stiernstedts *Attentat i Paris*, men både här och i *Ditt folk är icke mitt* får kvinnorna åtminstone de tyska älskarna att reflektera kring sin soldatroll. I *Mot gryningen* och *Indiansommar 39* skildras istället den våldsammare delen av den tyska ockupationen, i vilken civilbefolkningen förhörs, torteras, och gör motstånd. Men i alla av kapitlets huvudtexter spricker det national-socialistiska mansidealets ballong. Underligt nog är det endast en av beredskapsromanerna i Järvstads primärmaterial som i recensioner uttalat benämns som ”politisk”. Det är Stiernstedts *Attentat i Paris* som får det omdömet, och Järvstad påpekar att det kan hänga ihop med det faktum att hon ofta slipper genuskodning på grund av att författarskapet klassades som högstatus.

Det avslutande analyskapitlet i *Under beredskap och krig* behandlar våldsmotstånd som tema i de kvinnliga författarnas beredskapsromaner i gestalt av (kvinnlige) pacifister eller (manligt) deserterande soldater. Huvudverken utgörs av Stiernstedts *Attentat i Paris* (återigen), Karin Juels *Ekot av ett skott* (1945), Dagmar Edqvists *Hjärtat söker nödhamn* (1942) samt Caj Alstermarks *Moder, se din son!* (1944). Kvinnor anses traditionellt ha inneboende pacifistiska egenskaper, vilket i ett par av dessa romaner verkligen skruvas till. Här begår huvudpersonerna mord i pacifismens namn: i *Attentat i Paris* mördar en pacifistisk kvinna en tysk officer och begår sedan självmord och i *Ekot av ett skott* skjuter en pacifistisk kvinna sin nazistiske son och anmäler sig därefter hos polisen. I Alstermarks och Edqvists romaner antar istället den pacifistiska manliga motsvarigheten den deserterande soldatens gestalt.

Sammantaget visar Järvstad övertygande att kvinnliga författares verk utdefinierats från genren beredskapsroman. De har helt klart varit engagerade i krigs- och beredskapsfrågor under 1940-talet och det blir uppenbart i de fem teman – inomnationell respektive transnationell beredskap, judiska flyktingar, nazister och pacifism – som studeras i bokens analyskapitel. Decenniets historiska kontext vävs in i analyserna istället för att bara agera inledande staffage, men jag ställer mig frågande inför att källorna endast utgörs av sekundärlitteratur och andra forskares antaganden. Järvstad har visserligen läst tidens recensioner av de studerade verken, men i övrigt blir hon helt beroende av vad som råkat undersökas av andra forskare. Dessutom känns i synnerhet den internationella sekundärlitteratu-

ren slumpmässigt vald, för jag kan inte annat än anta att det måste finnas mer forskning kring både tiden och litteraturen. Vad gäller nationell forskning kring nationalism, krig, maskulinitet och våld finns det flera namn jag saknar, som Anna Bohlin och Cecilia Åse för att nämna ett par. Dessa ämnen är naturligtvis närmast outtömliga, men jag tänker att mer feministisk forskning av teoretiserande art hade tillfört studien en hel del. Nu saknar jag de teoretiska perspektiven, som (för att ta ett exempel ur högen) kunde utvecklats kring vittneslitteratur (107). Analyserna lyfter därför inte över deskriptionens nivå. Å andra sidan har Järvestad på ett utmärkt sätt bedrivit grundforskning och kartläggning av en hitintills bortdefinierad gren i den kvinnolitterära traditionen, och det är gott så.

Kristina Fjelkestam

Christer Johansson, *Det materialiserade ordet. Medium och mening i Eyvind Johnsons författarskap*, red. och postum utgivare Per-Olof Mattsson. Makadam. Göteborg 2020.

Det är inte alltid så lätt med ord. Det är en insikt som genomsyrar Eyvind Johnsons författarskap. Hans romaner och berättelser återkommer till kommunikativa misslyckanden, till ord som aldrig blir eller aldrig borde ha sagts, författare som kämpar med orden. Hans romaner behandlar också det litterära, talade och även det tänkta ordets makt; när ord skapar samband, förståelse, drabbar och påverkar världen. Vi använder ord jämt och ständigt. Liksom bildkonstnären lera eller musikerns instrument, formar orden det vi vill uttrycka med dem. Medan det talade ordet är flyktigt, gör kanske bokstäver på pappret (eller skärmen) det lättare att utforska ordens betydelse som material, ett material som likt legobitar kan användas för att bygga olika världar och gestalta vilka idéer som helst.

Christer Johanssons studie *Det materialiserade ordet* lyfter fram hur Eyvind Johnson genom hela sitt författarskap utforskar ord, språk och litteratur som medium. Johnson framträder här inte främst som arbetar- eller modernistisk författare utan som "medieteoretiker" (19) som kritiskt granskar språket, ordet och berättelsen och formulerar "medieundersökningar i fiktionsberättelsen form" (42). Studien analyserar dock texter som skrevs decennier innan litteratur omkring millennieskiftet började uppfattas som en konstnärlig medieform vars

intermediala relationer till film, konst, musik och andra medier kunde undersökas. Man kan därför ställa sig frågan ifall Eyvind Johnson skulle ha sett litteratur som medium? Troligen skulle han inte uttryckt det så. Men på 430 sidor visar *Det materialiserade ordet* tydligt hur det finns ett genomgående konstnärligt utforskande av hur ordens materiella, perceptuella, kognitiva och konventionella egenskaper formar allt som vi vill uttrycka med deras hjälp.

Studien presenterar ett tvärsnitt genom Johnsons författarskap och lyfter fram hur olika medier och deras möjligheter ställs mot varandra för att bättre kunna se deras begränsningar – det skriftliga mot det muntliga, landets och stadens mediala infrastruktur, det litterära mot bildkonst och musik. Christer Johansson kunde tyvärr inte kunde avsluta arbetet innan han oväntat gick bort 2020. Studien är således inte helt avslutad, den slutar tvärt efter den sista analysen och vissa kapitel känns mer genomarbetade än andra. Samtidigt instämmer jag med redaktören Per-Olof Mattsson att studien även i något ofullbordad form har potential "att ge nya impulser till forskningen om Eyvind Johnsons författarskap" (9). Johansson var litteraturvetare med en bakgrund i journalistik och filmvetenskap. Det gav honom ett brett perspektiv på hur berättelser påverkas när de byggs med ord, eller bild och ljud, oavsett om de skildrar fiktiva eller faktiska händelser.

Johnson beskrivs ibland som en författare som hamnade mellan stolarna, mellan arbetarbakgrund och modernistiska teman och uttryck. Men det är här i mellanrummet som han utvecklar en konstnärlig praktik om litteraturens medieteori. Medan intermediala arbetssätt har varit en självklarhet för konstnärer och författare genom tiderna har litteraturvetenskapen länge saknat verktyg för att lyfta fram inte endast intertextuella utan även intermediala relationer.

Christer Johanssons medieteoretiska läsning av Johnsons författarskap är därför intressant för ett flertal läsargrupper. Hans studie lämpar sig för att upptäcka litteraturens materialitet och medialitet som ett av de mest genomgående teman i Johnsons författarskap, där det metafiktiva och självreflexiva draget som Bo G. Jansson (1990) lyfte fram endast är en del av ett större intermedialt komplex. Men studien demonstrerar också på ett övertygande sätt hur intermedial medieteori kan användas för att fördjupa den litteraturvetenskapliga analysen. Johanssons "mediesensitiva fiktionologi" binder sam-